

fem-årsplan blev sat i kraft i 1928. Der-til kom, at den marxistiske teori var et gennemtænkt forsøg på at gennemskue den kapitalistiske verdens indre konflikter og historiske udvikling. Formuleret således er det svært at se den afgørende forskel på baggrunden for engagementet blandt de socialistiske økonomer i trediverne og de langt talrigere marxistisk tænkende unge i tresserne og halvfjerdserne, bortset fra at de sidste reagerede på et samfund, som de første havde

skabt. Spørgsmålet om der eventuelt skulle være forskel på generationerne bliver man ikke klogere på ved at læse Erik Ib Schmidt. Men ellers er der ikke mange forhold i Danmarks nyere historie, som man ikke ved meget mere om efter læsningen af de godt fire hundrede sider.

Erik Ib Schmidt, Fra psykopatklubben. Erindringer og optegnelser. Gyl-dendal 420 s. ill., 412 kr.

Myterne om 1600-tallets fæstnings- og handelsby ved Hals

Af Bjørn Westerbeek Dahl

Der er ingen af Frederik den 3.s byer, der i den grad er omgivet af mytedannelser som den påtænkte handels- og fæstningsby ved Hals. Senest har projektet været udførligt behandlet af Jens Ole Christensen i Historie bind 18, hæfte 3 fra 1990. Hans artikel affødte året efter en supplerende kommentar fra Svend Gram Jensen i tidsskriftets bind 19, hæfte 1. Tidligere har planerne for byanlæg ved Hals bl.a. været gennemgået af Vilhelm Lorenzen i Christian den IV.s Byanlæg fra 1937 og i hans biografi over Axel Urup fra 1953.

Den første specialartikel om 1650'ernes projekt ved Hals blev publiceret så tidligt som i 7. bind af Samlinger til Jydsk Historie og Topografie fra 1878/80, da D. H. Wulff redegjorde for forholdene på grundlag af primære kilder – først og fremmest Danske Kancellis brevbøger. Bortset fra en fortrinlig lille oversigtsartikel af Jens Gregersen om Hals skanses historie gennem tider-

ne i »Fra Himmerland og Kjær Herred« 1956 har ingen derimod i dette århundrede undersøgt det upublicerede kilde-materiale, og vildtvoksende myter om den planlagte by ved Limfjorden har derfor fået lov til at stå uantastet.

Hertil kommer, at Jens Ole Christensen i sin artikel i Historie og i sine øvrige næsten enslydende afhandlinger om forholdet mellem Hals og Fladstrand ikke har kendt de talrige planer om fæstningsanlæg ved Hals, der fremkom mellem 1661 og udbruddet af Skånske Krig i 1675. Jens Ole Christensens konklusioner om, at Vendsyssels forsvær i 1675 blev flyttet fra Hals til Fladstrand, hviler således alene på en spidsfindig analyse af de publicerede kilder, hvori-mod en gennemgang af de militære arkiver for perioden ville have givet det stik modsatte resultat.

Der vil derfor være al mulig grund til endnu engang at gennemgå de mange projekter til Hals befæstning i 1600-tal-

let. Det vil ske i store linier, idet særligt interesserede henvises til min lille artikel i »Fra Himmerland og Kjær Herred« fra 1992 for nærmere detaljer.

En handels- og fæstningsby ved Hals omtales første gang i rigsmarsk Anders Billes betænkning om Danmarks fæstningsforsvar fra den 6. april 1646, der er den ældst bevarede plan for en udbygning af et dansk fæstningsforsvar, udarbejdet da den katastrofale Brømsebrofred i 1645 tydeligt havde markeret Danmarks svaghed over for Sverige, og gjort en udbygning af det danske fæstningsforsvar sørgeligt aktuelt.

Torstensonkrigen havde vist, hvor farligt det var, når Sjælland og Lolland-Falster blev isoleret fra Jylland-Fyn og Skånelandene, og det var derfor ikke overraskende, når Anders Bille foreslog at lægge et net af indbyrdes korresponderende fæstninger ved Øresund og de to Bælter. Et fæstningsanlæg omkring Helsingborg skulle således korrespondere med Kronborg, et anlæg ved Korsør med en fæstningsby omkring Slips-havn, og ved Lille Bælt skulle Sophieodde bygges over for den planlagte tvillingby på Bersodde.

På samme måde skulle et anlæg ved Hals korrespondere med et tilsvarende ved Mov syd for Limfjorden.¹

Billes betragtninger blev få dage efter vurderet af landkommissærerne, der i en betænkning fra 16. april kraftigt argumenterede for Billes forslag – ikke mindst anlægget af en befæstning ved Hals og Mov.² De pegede desuden på stedets strategiske beliggenhed i forhold til sejladsen på Norge, hvorfra man »paa saare kort tid« kunne komme til Marstrand i Bohus Len. På den måde undgik man, at skulle benytte sig af sejl-ruten langs med det svensk besatte Hal-land, der især i krigstider måtte være usikker. Landkommissærerne var ikke blot interesseret i fæstningsanlæg, men

pegede desuden på den gode og sikre havn ved Hals og betydningen af stedet som forsvar ikke blot for Vendsyssel, men også Thy og Mors! De anbefalede således at anlægge en kombineret handels- og fæstningsby ved Hals.

Det var tydeligt, at kommissærerne ønskede at styrke handelen ved anlægget af en fæstning, omvendt var det en af samtiden fastslået doktrin, at en bymæssig organisme kunne understøtte en fæstning med mandskab og materiel i både krigs- og fredstid.

Som konklusion på drøftelserne i 1646 anbefalede Rigsrådet den 5. december at anlægge en fæstning enten ved Bersodde eller ved Hals.³

Anders Billes betragtninger var ikke originale i den forstand, at de markerede en nyorientering af det danske fæstningsforsvar. Kommunikation mellem landsdelene, støttet af fæstninger, havde siden den tidlige middelalder været et alfa og omega i forsvarspolitikken. Anders Billes tanker er derimod betydningsfulde, da de blev brugt som udgangspunkt for anlægget af nye byer, der foruden at skulle sikre landsdelen militært, også skulle fremme handelen. Anders Bille kom dermed til at virke som en spydspids i den merkantilistiske bypolitik.

1646-planerne blev hurtigt sat i værk: Allerede samme år havde adelen i Jylland bevilget at stille en karl til rådighed ved anlæggelsen af fæstningerne »tuert offuer for Fyenn och Wed Halss«. Arbejdsfolkene skulle efter ordre af 2. februar 1647 holdes i beredskab med skovle, spader og hjulbøre. Den 8. august beordrede kongen rigsrådsmedlemmerne til at beregne omfanget af de ydelser, som man skulle afkræve kronens tjenere til arbejdet i lighed med, hvad adelen havde lovet.⁴

Vi ved, at en stor fornyelse af de københavnske volde blev sat i værk i 1647, men der er ingen antydning af, at

arbejdet i Jylland blev påbegyndt,⁵ tværtimod forsinkede tronskiftet i 1648 den videre planlægning i endnu et årstid, men Frederik den 3. fortsatte konsekvent faderens og Rigsrådets politik: I 1649 projekteredes befæstningen af Frederiksdodde, der fik privilegier som handelsby året efter. I 1653 påbegyndtes befæstningen af Helsingborg, og byggeriet af Sophieodde blev indledt, og to år senere begyndte man så endeligt at interessere sig for anlæggene ved Hals:

Her var der i mellemtiden blevet bygget en skanse: I anledning af den engelsk-hollandske søkrig drøftede Rigsrådet i april og juni 1653 muligheden for anlæg af en fæstning ved Hals. Den 30. juni drøftede man en 11 punkter lang redegørelse fra Erik Juel, der siden 1648 havde været lensmand på Ålborghus.⁶ Han var på kort sigt først og fremmest interesseret i hurtigt at anlægge to skanser – en på hver side af Limfjorden for at dække indsejlingen og sikre forbindelsen til Norge.

Man handlede hurtigt: Allerede dagen efter, den 1. juli, blev Juel beordret til at anlægge de to skanser. Det blev dog kun til den ene, skansen ved Hals. Den blev kort efter udstykket i terrænet af ingeniøren Erik Jørgensen, som til daglig var tilknyttet Frederiksdodde.

Det velbevarede og yderst detaljerede regnskab viser, at skansen blev bestykket med kanoner fra Københavns Tøjhus – og at der i dets indre fandtes en vagtbod, en kommandantbolig og et korporalhus samt en bygning på 24 fag, der rimeligvis har været en proviant- og magasinbygning.⁷

Den 1. juli 1654 blev Erik Thøgersen udnævnt til konstabel med tjeneste i Hals, der nu var blevet »garnisonsby«.

I en senere omtale af skansen nævnes det, at den lå på samme sted som en tidligere skanse, anlagt af de kejserlige tropper i 1628. Muligvis har skansens

særprægede udformning med fire halve bastioner omkring et kvadratisk anlæg været bestemt af dette fæstningsværk, der dog allerede i 1630'erne omtales som ruineret.

Ved anlægget af skansen i 1653/54 havde Erik Juel fået opfyldt sit aktuelle behov for en sikring af Hals. På længere sigt ønskede han grundlagt en handelsby med privilegier som Frederiksdoddes. Det skete året efter:

Den 4. september 1655 fik Erik Juel ordre til at flytte toldstedet fra Ålborg til Hals. Det skete med virkning fra begyndelsen af januar 1656, da toldstederne i Lemvig, Skive, Nykøbing og Thisted centraliseredes i Hals.⁸ Indtægterne herfra skulle bruges til at opføre et pakhus, et vejerhus og en skibbro med tilhørende pram for tolderen.

Et udførligt regnskab for perioden fra 1. maj 1656 til årsdagen efter, viser i detaljer, hvad man fik ud af toldindtægterne:⁹ Først og fremmest opførtes et magasinhus af bindingsværk i to etager. Dets hovedfløj, der skulle benyttes til opbevaring af korn var 31 fag lang, og den havde to sidefløje hver på otte fag. Tolderen havde kontor og lagerrum i den ene fløj, i den anden var der vejerbod og pakhusrum. Bygningen svarer i disposition fuldkomment til den proviantbygning, der på samme tid opførtes i Frederiksdodde. Også den beordrede skibbro blev opført, ligesom regnskabet i detaljer redegør for bygningen af tolderens galiot.

Et toldsted, en skibbro og et provianthus gør imidlertid ingen handelsby. Vigtigere var de privilegier, Hals fik den 25. august 1656: Alle og enhver, der slog sig ned i byen, fik tyve års skattefrihed og en byggegrund, som tilfaldt ejeren, når han havde opført et hus på grunden. Få dage senere udstedtes privilegierne på tysk og hollandsk. Man ønskede tydeligvis også fremmede købmænd til Hals.

Rent praktisk måtte eventuelt interesserede vente et par måneder på, at man fik afstukket byens gader og den kanal, der ligesom i Frederiksdodde skulle være byens merkantile centrum. I slutningen af oktober sendtes ingeniørerne Erik Jørgensen fra Frederiksdodde og Selgen Petersen fra Sophieodde til Hals, hvor de i løbet af november fik afstukket kanal og gader og tegnet et afrids over den nye by. Afridset blev udfærdiget af de to ingeniører i fællesskab, og det må være denne tegning, eller en genpart af den, Frederik Ahlefeldt fandt i Ålborg i 1672, og som var »signeret af Rigmarskens ingeniør«. Der eksisterede således ikke en forudgående plan for byen, og det er endvidere bemærkelsesværdigt, at der ikke var taget endelig stilling til, hvorledes fæstningsværkerne skulle udformes, men gaderne skulle ligge således, at de ikke senere kom til at blokere for en befæstning. De to ingeniører skulle altså blot afstikke rammerne for handelsbyen.

På den baggrund er den eneste afbildning af 1600-tallets Hals overraskende. Den er gengivet i Samuel von Pufendorfs *De Rebus a Carolo Gustavo gestis*, der udkom i 1696 efter årtiers arbejde med text og billeder. Billedredaktøren af værket var den bekendte svenske ingeniørofficer Erik Dahlberg, der under og efter Karl Gustavkrigene indsamlede illustrationer til værket, og som i 1667 i Paris overvågede kobberstikningen af de første plancher. Pufendorf-værkets kort over Hals stammer fra denne fase af arbejdet. Kortets topografi er ret mangelfuldt, men er i hovedtrækkene i orden. Den gamle Hals (bonde)by ligger vest for skansen fra 1653/54 og et stykke øst herfor – omtrent ude ved Kattegat – ligger et stort cirkulært voldanlæg med et citadel ud mod vandet. Dette anlæg skulle efter textoplysningerne vise den »befæstede by, som danskerne ville opføre i Vendsyssel«.

Anlægget er af Vilhelm Lorenzen i Christian IV.s Byanlæg blevet opfattet som den projekterede by, der efter hans mening skulle kunne føres tilbage til Christian den 4.s sidste år. I Axel Urup-bogen er denne opfattelse gentaget, men suppleret med en række nye kommentarer. Lorenzen betragter nu anlægget som et af Axel Urups værker, idet han opfatter Erik Jørgensen og Selgen Petersen som dennes underingeniører, og i det hele taget ikke kan forestille sig, at et sådant anlæg skulle være projekteret af andre end »Rigsingeniøren Axel Urup«. Som Lorenzens almindelige overvurdering af Urup beror dette på en forbløffende ringslutning, der også i dette tilfælde må afvises som helt udkommenteret.

Også Jens Ole Christensens henvisning til denne plan som udtryk for placeringen af handels- og fæstningsbyen i 1656, sådan som den er kommet til udtryk i Historie, må afvises. Han skriver her, at »der eksisterer en tegning af anlægget, udarbejdet af den svenske generalkvartermester Erik Dahlberg i 1657«. Intet kan næsten være mere forkert: Dateringen henviser til planchens omtale af den svenske erobring af skansen i efteråret 1657, og er derfor ikke nødvendigvis udtryk for, hvornår kortet er blevet tegnet. Erik Dahlberg besøgte aldrig selv Hals, og desuden er der ikke tale om en tegning, men et kobberstik, udarbejdet på grundlag af nu tabte forlæg, som vi iøvrigt intet ved om.

Oplysningerne om Hals på Pufendorfskortet stemmer på ingen måde overens med de oplysninger om anlægget af handelsbyen, som kan læses af de danske kilder fra 1656: Der er til nød plads til gadeanlæg inden for det cirkelformede voldanlæg, men det er vanskeligt at se, hvorledes den afstukne kanal kan placeres i sammenhængen: Kanalen må jo nødvendigvis have forbindelse med åbent hav, og her lukker det lille fem-

bastionære kastel jo effektivt for den mulighed, ligesom byen overhovedet ikke har plads til noget havneanlæg. Byen er på Dahlbergs plan ovenikøbet lagt ud for det »Sandref«, eller fladvand, der også i vore dage strækker sig fra Nordmandshage mod Hov i nord.

Jeg vil senere foreslå, hvad projektet på Pufendorfværkets stik så kan afbilde. Her skal vi nærmere koncentrere os om placeringen af 1650'ernes handelsby ved Hals:

Som fixpunkt har vi den opførte proviantgård med toldkontor og vejerbod, idet det ville være meningsløst at opføre en proviantgård, som man ikke kunne sejle til. Den har derfor som den tilsvarende bygning i Frederiksodde ligget nær den samtidigt opførte skibbro, hvor også tolderens galiot lå. Skibbroen har for sit vedkommende været lagt, hvor man kunne sejle ind med lastede skibe, d.v.s. vest for de sandbanker, der ligger ud for Nordmandshage. At skibbroen og provianthuset desuden også har skullet ligge centralt inden for det projekterede byområde – eller i det mindste ikke langt fra dets centrum – giver os yderligere fingerpeg om beliggenheden. Den har entet ligget lige øst for den eksisterende – og nuværende – skanse eller lige vest for. Begge steder optræder på Pufendorfkortet en skibbro, hvoraf den ene *kunne* være skibbroen fra 1656/57.

Svend Gram Jensen er i sin kommentar inde på en lignende kritik af Pufendorfstykket. Den nye by skulle efter hans mening ligge vest for den gamle skanse, og så et bevis på sin påstand i det for en by af Hals størrelse usædvanligt store torv. Hertil kan tilføjes, at jordbunden omkring Hals – ikke mindst lerforekomsterne vest for byen – også af ingeniører i de følgende tiår blev betragtet som en ideel beliggenhed for fæstningsanlæg.

Lige efter færdiggørelsen af provianthuset væltede ulykkerne ind over Dan-

mark, da Karl Gustav benyttede den danske krigserklæring den 1. juli 1657 til en lynkrig. Resultatet kendes af alle: Den katastrofale fred i Roskilde i februar 1658, der godt to år senere i store træk blev bekræftet af freden i København, 26. maj 1660. Herved mistede Danmark de skånske landskaber, og for Norge gik Bohus Len og Herjedalen/Jemtland tabt. Det betød, at Sverige nu havde adgang til hele Kattegats østkyst fra Frederiksstad i nord til Hallandsåsen i syd. Sammen med herredømmet over Skåne- og Blekingekysterne cementerede det Sveriges muligheder til søs.

I det lemlæstede og krigshærgede Danmark var fæstningsudbygningen sat ti år tilbage: Frederiksodde var blevet fuldkomment raseret af krigens omskiftelser, Sophieodde var ligeledes hærget, og ved tabet af fæstningerne på østkysten af Øresund var København og Kronborg nu blevet grænsefæstninger. I Hals var ethvert spor af den projekterede kanal og de afstukne gader forsvundet, og provianthuset blevet ødelagt – uden at vi dog kender de nærmere detaljer.

I 1660 stod man derfor i samme situation som i 1646: At skulle etablere et net af fæstninger, der skulle binde landet sammen. Det skete denne gang under de vanskeligst mulige økonomiske forhold. Men som før krigen havde fæstningsbyggerierne Frederik den 3.s allerstørste bevågenhed, og med hjælp af den effektive administration i Krigskollegiet under Hans Schacks ledelse var planlægningen af fæstningsforsvaret i kyndige hænder.

I begyndelsen af 1661 rejste Hans Schack sammen med blandt andre den ingeniøruddannede oberst Georg Hoffmann og dennes bror ingeniøren Gottfried Hoffmann på en besigtigelsesrejse til Fyn og Jylland, hvorunder de også besøgte Hals.

Ved det første kollegiemøde efter

hjemkomsten omtales Hals ikke, derimod understregedes det, at man næst efter København burde genopføre Frederiksodde. To uger senere stillede man forslaget op således, at hvis Frederiksodde ikke skulle påbegyndes med det samme, burde Hals skanse bygges i stedet for.¹¹

Det fremgår således helt klart, at Hals ikke var opgivet som støttepunkt i Vendsyssel, men ganske som i 1650'erne prioriteredes stedet lavere end Fredericia. Dermed skrider grundlaget for Jens Ole Christensens opfattelse af, at interessen for Hals gik tabt efter 1658, fordi forudsætningen for forbindelsen med Marstrand i det nu svenske Bohus Len var faldet bort. Jens Ole Christensen mener, at man af hensyn til forbindelsen med Norge efter 1658/60 forskubbede tyngdepunktet af Vendsyssels forsvar til Fladstrand, men at forbindelsen lå uafklaret hen i årene 1660-1675. Begge opfattelser er ukorrekte: I årene fra 1661 til udbruddet af Skånske Krig i 1675 projekterede ikke mindre end fire ingeniører en række mere eller mindre vidtløftige anlæg ved Hals.

Overvejelserne om, hvor befæstningsanlægget ved Hals skulle ligge, resulterede overraskende nok i, at man faldt tilbage til den gamle skanse, der blev gennemgribende fornyet ved en bekostelig reparation i årene 1675-77.¹²

Allerede i juli måned 1661 var militæringenjøren Carl Heinrich von der Osten i gang med et skansebyggeri 200 m vest for Hals by. Det var angiveligt en lettere skanse, åben mod land og altså rettet mod en fjende fra Limfjorden. Den har rimeligvis skullet dække den eksisterende skanses svage vestfront, der blev sløret af selve Hals by.

Carl Heinrich von der Osten havde dog videre planer: Han ville hellere have bygget en skanse et andet sted, et sted »hvor der ikke var til at komme til

med både«, som det hedder i hans brev til Krigskollegiet. Den har derfor efter al sandsynlighed skullet ligge mellem Kattegat og Hals ved det sted, hvor Pufendorfstikket placerer det store cirkulære anlæg, der tidligere er blevet opfattet som fæstnings- og handelsbyen fra 1656. Det er fristende at identificere von der Ostens skanse med afbildningen, ikke mindst, da vi faktisk ved, at von der Osten leverede sin tidligere landsmand Erik Dahlberg forlæggene til Pufendorfværkets to plancher af Slaget ved Nyborg og på samme måde kunne have leveret et forlæg for stikket af Hals.¹³ Det har jeg selv foreslået i Fra Himmerland og Kjær Herred i 1992 med udgangspunkt i, at von der Ostens skanse er det eneste af de kendte anlæg som kan komme på tale på dette sted. Det er i så fald et mere vidtløftigt anlæg end det fremgår af korrespondancen.

Er anlægget ikke von der Ostens skanse, synes der at være tale om et tidligt projekt til en befæstning i området, kan hælde fra 1640'ernes slutning, da søgelyset faldt på Hals. Som omtalt i det foregående skulle det være udelukket, at det har nogen sammenhæng med 1656-byen.

Byggeriet af von der Ostens skanse vest for Hals blev brat afbrudt den 13. august 1661, idet Henrik Ruse under sin første besigtigelsesrejse som generalinspektør over de danske fæstninger fandt skansen mere til skade end til gavn.

Henrik Ruse var jo selv tilknyttet byggeriet af Kastellet i København, men gjorde hurtigt sin indflydelse gældende, så meget af den hidtidige planlægning blev fejlet af bordet.

I Hals foreslog Ruse at bygge et meget stort fort på 150 x 150 m med fire bastioner delvis ude i vandet øst for Hals. Det skulle være forsynet med et forværk, hvor en hel hær skulle kunne ligge. Desuden skulle indsejlingen for-

stærkes med tre blokhuse »umb den revier«, velsagtens på Hals Barre. Ruse var som det ses ikke bange for at tænke stort. Det var også for ambitiøst, og Ruses ønske om hellere at anvende den gamle skanse fra 1653/54 end at fortsætte med von der Ostens skanse blev da også fulgt.

I 1660'erne udbyggedes Kastellet i København, selve København, Christianshavn, Nyborg, Fredericia, Rendsborg og Friedrichsort, hvilket i sig selv var en kraftpræstation tidens økonomiske situation taget i betragtning, og der blev derfor ikke midler tilovers til Hals.

Det betød dog ikke, at Hals var glemt: I en oversigt over pladser der skulle befæstes, udarbejdet ved tronskiftet i 1670, nævnes Hals igen, og dystre rapporter fra kommandant Hans Laubmann om skansens tilstand var vel anledningen til, at Frederik Ahlefeldt i 1672 besøgte Hals. Hans rapport kunne kun bekræfte kritikken. Året efter blev Selgen Petersen, der nu var ingeniør i Fredericia sendt til Limfjorden for at projektere et fæstningsanlæg. Han videreførte Ruses planer om et forsvar på Barren, hvor der skulle bygges et tårn på sandbanken Korsholm, støttet af et blokhus ud for Egense. På Vendsysselsiden af fjorden ville han anlægge en »god« befæstning i form af en femkant vest for Hals, hvor han havde fundet en forekomst af blåler at bygge på – velsagtens det sted, hvor von der Osten i 1661 var begyndt at opføre sin skanse. Selgen Petersen havde fra begyndelsen opgivet at anlægge fæstningsværker ved Egense syd for fjorden, fordi der dér var for meget sand. Han var heller ikke helt tryk ved forholdene omkring Hals og udtrykte tydeligt, hvor vanskeligt det ville være at få materialer – og da især sten – til byggeriet.

To år senere vendte Gottfried Hoffmann tilbage til Hals. Han havde siden 1672 været overingeniør over de danske

fæstninger og havde i realiteten overtaget Ruses »Generalinspektoratet«. Han kendte tilsyneladende Henrik Ruses forslag til et fort fra 1661, som han nu tonede ned til en skanse af mere beskedne dimensioner. Helt lille var den nu ikke: Dens indre var på 60 x 60 m, og som Ruses anlæg var fortet forsynet med et forværk.

Gottfried Hoffmann afstak selv skansen, der lå ca. 800 m øst for den gamle skanse fra 1653/54. Selgen Petersen blev igen beordret fra Fredericia denne gang for at bygge Gottfried Hoffmanns skanse. Der var dog ikke gået mere end en uge, før han var ved at opgive: Jorden var meget sandholdig og voldgraven kunne næppe komme tre fod ned. Ikke overraskende henviste han til sit to år gamle forslag om at bygge en femkant vest for byen. Han blev dog beordret til at fortsætte med Hoffmanns skanse, men arbejdet løb rent bogstaveligt ud i sandet få uger senere, da arbejdet blev indstillet på grund af jordbundsforholdene.

Selvom der blot blev arbejdet på Gottfried Hoffmanns skanse i nogle få uger, har den været tydelig at se i terrænet op til vor tid. Nu ligger området hen som græsmark med en svag højdeforskel mellem skansens indre og volden, ligesom forværkets tre bastioner ses som ganske svage niveauforskelle i terrænet. En del af udgravningen til voldgraven er bevaret mod syd og mod nord i form af to vandhuller.

I Jens Gregersens artikel fra 1956, hvor anlægget omtales første gang, omtales den fejlagtigt som den kejserlige skanse fra 1620'erne.

Som i 1661 opgav man et ufuldendt værk, og vendte sig til den gamle skanse fra 1653/54, der i årene 1675-77 endnu engang blev gennemgribende renoveret.¹⁴

I fæstningsregnskabet aftegner det store arbejde sig tydeligt. Broer og pali-

sader fornyedes, og i fæstningens indre opførtes en kommandantbolig, et tøjhus, et konstabelhus og en barak til soldaterne foruden et krudtmagasin, der er den eneste af de oprindelige bygninger, der er bevaret til vore dage. Alt i alt kostede reparationen 4.744 rdlr. blot i det første hektiske byggeår 1675/76.

Allerede i begyndelsen af august 1675 afstak Selgen Petersen to redoutter ved Fladstrand. Det var småværker, som han ikke behøvede at lede opførelsen af, så han rejste hurtigt tilbage til de vigtigere byggearbejder i Hals, men han besøgte dog Fladstrand igen i midten af september for at tilse arbejderne.

Jens Ole Christensen opfatter byggeriet af disse redoutter som begrundelsen for at tyngdepunktet for fæstningsforsvaret af Vendsyssel nu var flyttet til Fladstrand, der med sin fortrinlige havn og sin strategisk bedre beliggenhed i forhold til sejladsen på Norge nu var landsdelens virkelige faste punkt.

Det er dog vigtigt at holde fast i, at der kun blev bygget to redoutter og udgitterne var også derefter: 497 rdlr., blot en tiendedel af hvad man samtidigt brugte på skansen i Hals.

Hertil kommer, at militæradministrationen stadigvæk lå i Hals, hvor kommandantskabet havde fået en ny tjenestebolig inde i skansen.

Ganske få år senere opdagede man, at den nyrenoverede skanse var ved at falde sammen, fordi det løse sand i voldenes indre fik tørvebeklædningen til at skride ud i voldgraven. Gottfried Hoffmann, der i 1683 inspicerede ulykkerne, foreslog derfor en renovering. Han var – ligesom Selgen Petersen ti år tidligere – særligt bekymret for mulighederne for at skaffe folk og egnede byggematerialer, og foreslog derfor en etapevis reparation.

Herefter må man endnu engang have vurderet mulighederne i Hals, og snart efter fremkom de planer, som tre år se-

nere førte til anlægget af Fladstrand Fæstning. Som en logisk følge heraf blev kommandantskabet samme år flyttet fra Hals til Fladstrand.

Denne overraskende udvikling var resultatet af overvejelser, igangsat efter 1683, fordi materialemangel og dårlige jordbundsforhold i Hals gjorde anlæg vanskelige at udbygge og vedligeholde. Det var et kraftigt brud med de foregående fyrre års stedse fastholden ved Hals som det primære støttepunkt nord for Limfjorden til forsvar for Vendsyssel og sikring af Norgesfarten.

D. H. Wulff: Et paatænkt Fæstnings- og Byanlæg ved Hals, i: Samlinger til Jydsk Historie og Topografi. 7. Bind. 1878/80, s. 257-270.

Vilhelm Lorenzen: Christian IV.s Byanlæg og andre Bybyggningsarbejder. 1937, s. 138-139.

Vilhelm Lorenzen: Axel Urup. 1953, s. 103-105.

Jens Gregersen: Hals Skanses Historie, i: Fra Himmerland og Kjær Herred. 1956, s. 224-279.

Jens Ole Christensen: Fladstrand. Fæstning og by 1675-1818. 1988. 170 bl.

Jens Ole Christensen: Fladstrand. Fæstning og by 1675-1818, i: Rapport fra Militærhistorisk konference i Frederikshavn, juni 1989, blad 44-63.

Jens Ole Christensen: Fladstrand-fæstning og by 1675-1818 I, i: Vendsyssel årbog 1989, s. 45-76, især s. 50-68.

Jens Ole Christensen: Fladstrand. Befæstning og byudvikling, i: Historie. Ny række 18.3. 1990, s. 421-450.

Svend Gram Jensen: Den ny stad og fæstning Hals, i: Historie. Ny række. 19.1.1991, s. 154-159.

Bjørn Westerbeek Dahl: Fæstningsanlæg ved Hals indtil 1687, i: Fra Himmerland og Kjær Herred 1992, s. 3-34.

- 1 Rigets Marsk Anders Billes Betænkninger om Danmarks Fæstningsvæsen 1646-47. Meddelte af Kr. Erslev, i: Danske Magazin. 5. Række, 1. Bind, 1887/89, s. 276-288.
- 2 Aktstykker og Oplysninger om Rigsraadets og Stændermødernes Historie i Kristian IV.s Tid udgivne ved Kr. Erslev. 3. Bind, 1888-90, s. 230-232.
- 3 Som 2, s. 306.
- 4 Kancelliets brevbøger 1647. Udgivet ved Jens Holmgaard 1989, s. 262. – J. R. Hübertz: Aktstykker vedkommende Staden og Stiftet Aarhus, 2, 1845, s. 117-119.
- 5 En oplysning i Niels Slinge: Den Stormægtigste Konges Christian den Fierdes Historie. 1749, s. 1464, om at man i 1647 begyndte på anlægget af den endnu eksisterende skanse, er sandsynligvis en fejlforklaring af beslutningen om at holde en karr i beredskab. Skansen blev, som det vil blive påvist senere, projekteret og anlagt i 1653.
- 6 Aktstykker og oplysninger om Rigsrådets og stændermødernes historie i Frederik III's tid. Udgivet ved C. Rise Hansen. 2. bind 2. halvbind. 1975, s. 613, 636 og s. 781-783.
- 7 Rigsarkivet. Reviderede regnskaber. Militære regnskaber. Hals og Fladstrand 1653-1657.
- 8 J. A. Fridericia: Til Belysning af Toldindtægterne under Frederik III, i: Danske Magazin. 5. Række, 2. Bind, 1889/92, s. 157.
- 9 Som 7). – Militære regnskaber. Jyske kommissarieregnskaber 1652-1656. Unionsskatten 1653.
- 10 Rigsarkivet. Landetaten. Krigskollegiet. Indkomne breve 1672. Frederik Ahlefeldt 23.10.1672.
- 11 Rigsarkivet. Landetaten. Krigskollegiet. Forhandlinger. Protocollum Consilii Militaris 30.4. og 16.5.1661.
- 12 Hvor intet er anført i det følgende bygger oplysningerne på min ovennævnte artikel fra 1992.
- 13 Bjørn Westerbeek Dahl: Carl Heinrich von der Osten og Pufendorfværkets plancher af Slaget ved Nyborg 1659, i: Militärhistorisk tidskrift 1993, Stockholm (under udgivelse).
- 14 Som 7) Hals og Fladstrand 1675-1678.

Genmæle till Grethe Jacobsen og en replik

Af Dag Lindström og Grethe Jacobsen

I nummer 4:19, (1993) av *Historie. Jyske Samlinger* recenserar Grethe Jacobsen min doktorsavhandling *Skrå, stad och stat. Stockholm, Malmö och Bergen ca. 1350-1622* (Uppsala 1991). Hennes recension är tyvärr av den arten att jag ser mig föranleden att svara på den. Då en recensent kommer med direkt felaktiga påståenden om vad som står skrivet i avhandlingen och då den påstås söka bevisa en tes, som i själva verket konstruerats av recensenten själv och som dessutom på flera punkter står i direkt motsättning till vad som faktiskt

hävdas i avhandlingen, finns det anledning att göra ett tillrättaläggande.

Det faktum att Jacobsen inte uppskattar min avhandling och är kritisk mot den är naturligtvis inte i sig något själ att bemöta hennes recension. Att Jacobsen granskar lösryckta delar av avhandlingen och inte behandlar vare sig dess utgångspunkter, dess frågeställningar eller dess resultat föranleder inte heller i sig något svar från min sida. Sådant får man finna sig i som avhandlingsförfattare. Allmänna omdömen av typen, att